

تحلیل شاخص‌های توسعه پایداری روستایی

میلاد تقی‌پور^{۶۲}

چکیده

توسعه در کشورهای جهان سوم وابسته به توسعه بخش کشاورزی و توسعه این بخش به توسعه روستایی وابسته خواهد بود. بنابراین توسعه پایدار روستایی می‌تواند اساس و پایه‌ای برای توسعه کشاورزی باشد. به دست آوردن عوامل مؤثر در پایداری توسعه روستایی می‌تواند برنامه‌ریزان کشور را برای رسیدن به این امر یاری نماید. در این بین می‌توان برای این عوامل مؤثر شاخص‌هایی را مشخص کرد تا مقدار و درجه رسیدن به اهداف توسعه را مشخص کرد و معیاری برای ارزیابی و اندازه‌گیری عملکردها و برنامه‌های دولت در زمینه توسعه روستایی باشد. ضرورت پایداری در توسعه روستایی تنها به این دلیل نیست که اکثر کشاورزان در مناطق روستایی زندگی می‌کنند بلکه دلایل دیگری مانند راه‌حل نهایی مسئله بیکاری شهری، تراکم جمعیت، بهبود محیط روستایی و حفظ محیط زیست را نیز به همراه دارد. با برقراری تعادل مناسب بین امکانات اقتصادی شهر و روستا و نیز ایجاد شرایط مناسب برای مشارکت وسیع مردم در تلاش‌هایی که برای توسعه ملی صورت می‌گیرد گام بزرگی در جهت تحقق معنای توسعه پایدار خواهد بود. شاخص‌های ارائه شده در این بخش توصیفی هستند اما می‌توان برای هر کدام از آنها نیز روش‌های اندازه‌گیری خاصی، برای کمی کردنشان بیان نمود. شاخص‌ها در سه دسته کلی، عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی و عوامل سیاسی قرار گرفته‌اند و در هر دسته، عوامل مؤثر، راه‌های به دست آوردن آنها، اثر آن بر توسعه روستایی و نهایتاً شاخصی که می‌توان برای آن گزینه استفاده کرد آورده شده است.

واژه‌های کلیدی: الگوی مفهومی، توسعه پایدار، توسعه روستایی، شاخص‌های پایداری.

مقدمه

روستا و جامعه روستایی بخش مهمی از جوامع در حال توسعه را تشکیل می‌دهد. تجربه توسعه به ویژه در این گروه از جوامع نشان می‌دهد که توسعه روستایی نقش مهمی در رسیدن به اهداف توسعه در سطح ملی دارد، به گونه‌ای که بسیاری از صاحب‌نظران، توسعه روستایی را موتور محرکه توسعه در

^{۶۲} دانشجوی کارشناسی ارشد گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، Milad.taqipour@gmail.com

کشورهای جهان سوم به خصوص در مراحل اولیه توسعه دانسته و دستیابی به آن را ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌دانند (جمعه‌پور، ۱۳۸۱). سازمان ملل سه هدف تأمین امنیت غذایی، ایجاد اشتغال و درآمد در مناطق روستایی و ریشه‌کن کردن فقر و حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست را برای توسعه پایدار روستایی مطرح کرده است. سه عامل گفته شده برای هر کشوری مهم و ضروری است و جزء تلاش‌های هر کشور برای رسیدن به توسعه پایدار می‌باشد (تودارو، ۱۳۸۳).

شناخت عوامل مؤثر در پایداری توسعه روستایی می‌تواند برنامه‌ریزان کشور را برای رسیدن به این امر یاری نماید. در این بین می‌توان برای این عوامل مؤثر شاخص‌هایی را مشخص کرد تا مقدار و درجه نیل به اهداف توسعه را مشخص کرد و معیاری برای ارزیابی و اندازه‌گیری عملکردها و برنامه‌های دولت در زمینه توسعه روستایی باشد. در این مقاله شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی در سه بخش عوامل اقتصادی، عوامل اجتماعی و عوامل سیاسی شناسایی و معرفی شده‌اند و در هر بخش مسائل مهم آن ارائه شده است.

مواد و روش‌ها

این تحقیق به روش کتابخانه‌ای و مرور ادبیاتی انجام شده است که با استفاده از این روش منابع فارسی و انگلیسی مرتبط با موضوع مورد بررسی قرار گرفت و اطلاعات مفیدی گردآوری شد. برای دسترسی به برخی از اطلاعات مورد نیاز از کاوش اینترنتی و جستجو در پایگاه‌های اطلاعاتی الکترونیکی نیز کمک گرفته شد.

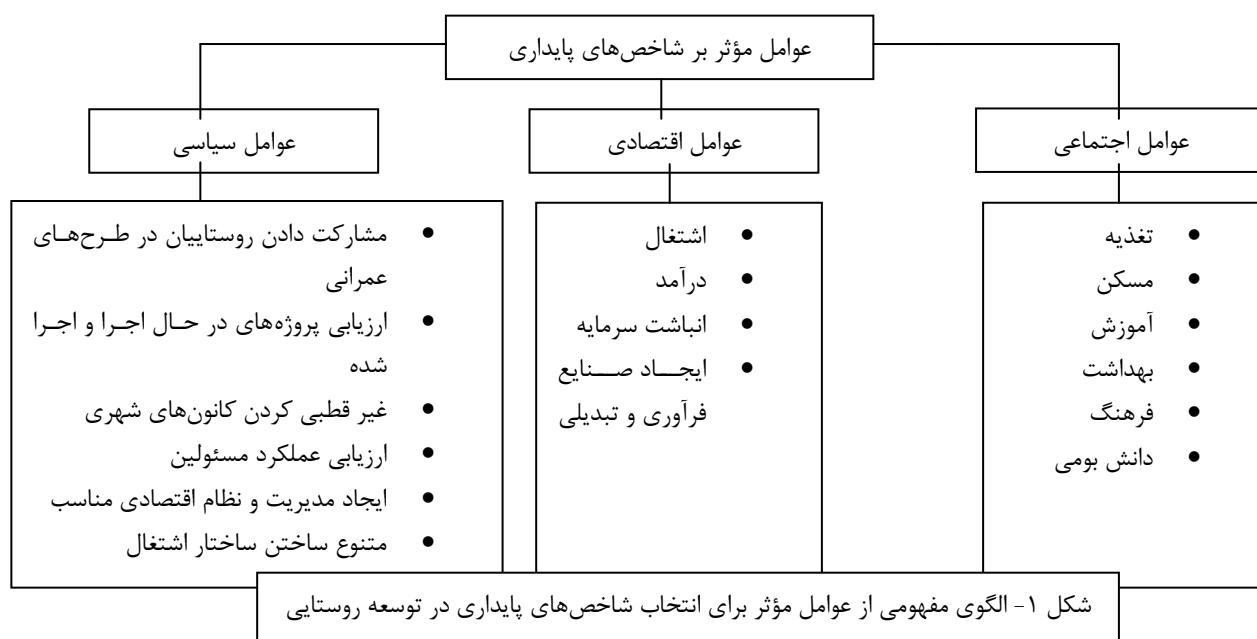
نتایج

توسعه پایدار: بهبود گسترده در تمامی سطوح زندگی جوامع و رفاه همگانی آن‌ها، یعنی سرمایه‌گذاری در تمامی بخش‌های اقتصاد که به ابعاد زیست‌محیطی توجه کافی داشته باشد و از حداکثر استمرار و پایداری برای نسل‌های آتی برخوردار باشد.

شاخص: شاخص عبارت است از هر پدیده قابل سنجش یا رویتی که در فرآیند ارزشیابی به منظور نشان دادن پدیده دیگری که به سهولت یا مستقیماً قابل اندازه‌گیری نمی‌باشد، مورد استفاده قرار می‌گیرد. به عبارت ساده‌تر "شاخص" نشانه ظهور یک پدیده و یا یک اثر مورد انتظار است. به این ترتیب مثلاً برای تعیین وضعیت اجتماعی افراد در یک نظام اجتماعی می‌توان از طریق بررسی موقعیت اشتغال آن افراد در آن جامعه به عنوان یک شاخص استفاده کرد. شاخص‌ها این فرصت را به محققان می‌دهند تا جنبه‌هایی از یک پدیده اجتماعی را کمی یا قابل رویت نمایند.

شاخص‌ها:

شاخص‌های ارائه شده در اینبخش توصیفی هستند اما می‌توان برای هر کدام از آن‌ها نیز روش‌های اندازه‌گیری خاصی برای کمی شدن بیان کرد. شاخص‌ها در سه دسته کلی عوامل اقتصادی، اجتماعی و سیاسی قرار گرفته‌اند و سپس در هر دسته عوامل مؤثر نام برده شده‌اند، سپس راه‌حل‌های کسب آن‌ها، اثر آن بر روی توسعه پایدار روستایی و نهایتاً شاخصی که می‌توان برای آن گزینه استفاده کرد، آورده شده است. به عنوان مثال در قسمت عوامل اجتماعی شاخص‌هایی مطرح شده‌اند که همگی را می‌توان در شاخص کلی به اسم "توسعه انسانی" جمع‌بندی کرد. می‌توان گفت که کلید توسعه اقتصادی خود انسان است و نه منابع مادی. امروزه یکی از اهداف توسعه اقتصادی نیز توسعه انسانی است که در واقع این دو لازم و ملزوم یکدیگرند یعنی توسعه انسانی می‌تواند زمینه توسعه اقتصادی باشد. به عبارت دیگر کشوری از ظرفیت‌های خود بهره‌می‌گیرد که بتواند منابع انسانی خود را تبدیل به سرمایه کند.

جدول ۱- عوامل اقتصادی مؤثر بر شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی

راه‌های شناسایی	اثرات بر روی توسعه پایداری	شاخص‌هایی که می‌توان به کاربرد
اشتغال	ترویج شیوه‌های جدید تولید توسعه کشت گلخانه‌ای توسعه صنایع فرآوری و بسته‌بندی متناسب با محصولات منطقه کاهش فقر	درصد اشتغال نیروی کار در روستاها درصد خانوارهایی با درآمد زیر خط فقر
درآمد	ایجاد اشتغال و شغل‌های جانبی خارج از مزرعه کاهش مهاجرت	محاسبه ضریب جینی در توزیع درآمد مقایسه و محاسبه میانگین پس‌اندازهای روستاییان در بانک‌ها
انباشت سرمایه	فروش اوراق مشارکت در روستاها کاهش میل نهایی به مصرف کاهش هزینه‌های غیر ضروری	نسبت پس‌انداز به کل درآمد افزایش توان تولیدی افزایش استفاده از تجهیزات پیشرفته در کشاورزی امکان ایجاد و راه‌اندازی صنایع جانبی
ایجاد صنایع فرآوری	سرمایه‌گذاری دولتی مشارکت بخش خصوصی استفاده از پس‌اندازها کاهش مهاجرت	رشد ارزش افزوده بخش کشاورزی تعداد صنایع تبدیلی درآمد حاصل از این صنایع

جدول ۲- عوامل اجتماعی مؤثر بر شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی

راه‌های شناسایی	اثرات بر روی توسعه پایدار	شاخص‌هایی که می‌توان به کاربرد
آموزش	افزایش کارگاه‌ها و کلاس‌های فنی و هنری برای زنان و جوانان افزایش کتابخانه‌ها	پرورش نیروی انسانی کارآمد برای آینده تعداد مدارک تحصیلی مقاطع مختلف تعداد کارگاه‌ها و پروژه‌های آموزشی
بهداشت	افزایش تعداد درمانگاه‌ها افزایش تعداد پزشکان در روستا انتشار کتاب‌ها و بروشورهای تبلیغی - بهداشتی	افزایش سلامت عمومی افزایش کارایی و بهره‌وری نیروی کار کنترل جمعیت
تغذیه	افزایش درآمد افزایش تولید و عرضه محصولات	بالا رفتن سلامت جسمی و روحی بالا بردن کارایی افراد
مسکن	افزایش اعتبارات ارزان قیمت و وام مسکن ایجاد استانداردهای خاص برای مسکن	رفاه و آسایش فرد سلامت روانی بالا بردن کارایی
فرهنگ	آموزش از طریق رسانه‌ها آموزش از طریق مروجان	مکمل توسعه اقتصادی و لازمه آن تسریع اثرات طرح‌های

کشاورزی	اجرای دولت	کمک به حفاظت از محیط زیست	میانگین مطالعه افراد
دانش بومی	انتقال و حفظ این دانش	پایداری محیط زیست	مشارکت دادن بومیان در طراحی و برنامه‌ریزی پروژه‌های منطقه
	مکتوب کردن آن	حفظ محیط زیست برای نسل‌های آینده	مسئله یابی از دیدگاه بومیان
	تلفیق آن با روش‌های جدید	افزایش تولید مطابق با شرایط محلی	
	امروزی		

جدول ۳- عوامل سیاسی مؤثر بر شاخص‌های پایداری در توسعه روستایی

راه‌های شناسایی	اثرات بر روی توسعه پایدار	شاخص‌هایی که می‌توان به کاربرد
استفاده از اطلاعات بومی منطقه	افزایش کارایی و توان تولیدی	تعداد شکل‌های سنتی احیا شده و غیر دولتی
استفاده از نیروی کار در روستاها	پایدار بودن طرح‌های اجرایی	تعداد شکل‌های تعاونی روستایی
متناسب بودن طرح و پروژه با شرایط روستا	کاهش مهاجرت روستاییان	تعداد و حجم افزوده شده تأسیسات
افزایش اشتغال در نقاط روستایی	حفظ منابع طبیعی کاهش مهاجرت	تعداد کارخانجات و صنایع روستایی و افراد شاغل
افزایش امکانات فرهنگی و اجتماعی در روستاها	توزیع متناسب جمعیت	جمعیت ساکن روستاها
ایجاد مدیریت و	برنامه‌ریزی دولت برای کاهش نوسانات	تغییرات قیمت محصول و

نظام اقتصادی مناسب	نظام اقتصادی در بخش روستایی متناسب با این بخش کشاورزان	قیمت محصولات و نهاده‌های کشاورزی در سال‌ها مختلف
متنوع ساختن ساختار اشتغال	صنایع کوچک و کاربر روستایی صنایع فرآوری محصولات کاهش مهاجرت کاهش فقر	تعداد ماشین‌آلات بکار رفته در تولید محصولات مقایسه این منابع با سال‌های قبل
	ثبات در آمد کشاورزان	تعداد شغل‌های ایجاد شده در سال‌های مختلف

نتیجه‌گیری

با توجه به الگوی ارائه شده و جداول مربوط به آن می‌توان گفت که برای اجرای توسعه پایدار در مناطق روستایی می‌توان از سه نوع شاخص‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی استفاده کرد. هر کدام از این شاخه‌ها نیز دارای زیر بخش‌های مربوط به خود می‌باشند. در بخش عوامل اقتصادی گزینه‌هایی مانند اشتغال، درآمد، انباشت سرمایه و ایجاد صنایع تبدیلی و تکمیلی؛ در بخش عوامل اجتماعی، تغذیه، مسکن، بهداشت، آموزش، فرهنگ و دانش بومی و در بخش عوامل سیاسی موارد مانند متنوع ساختن ساختار اشتغال در روستاها، ایجاد مدیریت و نظام اقتصادی مناسب، غیر قطبی کردن کانون‌های شهری و مشارکت دادن روستاییان در اجرای طرح‌های عمرانی می‌توانند به عنوان شاخص استفاده شوند هر چند این شاخص‌ها توصیفی هستند و می‌توان هر کدام را به صورت کمی بیان کرد.

پیشنهادها

با توجه به نتایج بدست آمده می‌توان پیشنهاد کرد که:

- پروژه‌ها و برنامه‌های اجرا شده در مناطق روستایی در حین اجرای پروژه و بعد از آن ارزیابی شوند.
- شاخص‌های عنوان شده در منطقه روستایی مورد مطالعه به صورت کمی محاسبه و با توجه به آن برنامه آتی طرح‌ریزی شود.

- توسعه زمانی پایدار خواهد بود که در سه جهت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی همگام شود بنابراین برنامه‌های عمرانی در هر روستا باید در راستای هر سه هدف فوق باشند.

منابع

- ۱- ارجمندنیا، آ. (۱۳۸۴). برنامه‌ریزی توسعه مراکز اسکان روستایی. فصلنامه روستا و توسعه. ویژه‌نامه جمعیت و نیروی انسانی، صص ۹۲-۸۳.
- ۲- عربیون، آ. (۱۳۸۱). دانش بومی ضرورتی در فرآیند توسعه و ترویج، فصلنامه روستا و توسعه، ۲۶(۲): صص ۱۰۷-۸۱.
- ۳- جمعه‌پور، م. (۱۳۸۵). نگرش سیستمی به روستا و توسعه روستایی. فصلنامه روستا و توسعه، ۳۰(۳): صص ۸۰-۵۵.
- ۴- تودارو، م. (۱۳۸۳). توسعه اقتصادی در جهان سوم. ترجمه: غلامعلی فرجادی. تهران: انتشارات کوهسار.
- ۵- Ellis, F. and Biggs, S. (۲۰۰۱). Evolving themes in rural development ۱۹۵۰s-۲۰۰۰s. Development policy review, ۱۹(۴): ۴۴۸-۴۳۷.
- ۶- Glenn, N.D. and Hill, L. (۱۹۹۷). Rural Urban differences in attitudes and behavior in the United State. Annual of the American Academy of Political and Social Science, No. ۴۲۹: ۵۰-۳۶.

